

Л. В. Кравець

Рідна мова

РІДНА МОВА — [мова](#), засвоєна в ранньому дитинстві без спеціального навчання,

- якою людина мислить і розмовляє без додаткового самоконтролю,
- за допомогою якої повною мірою висловлює думки й почуття,
- яка пов'язує людину з попередніми поколіннями,
- через яку доросла людина усвідомлює свій зв'язок та належність до [національної культури](#).

Поняття «рідна мова» – одне з найскладніших і водночас базових у *соціолінгвістиці*, [лінгвофілософії](#), [етнології](#), лінгводидактиці та інших науках. Його широке функціонування й міждисциплінарний статус засвідчують вагомість охоплюваного ним змісту, значну варіативність вираження та наявність смислових нюансів. Із часу впровадження в політичну практику принципу самовизначення націй поняття «рідна мова» виразно й послідовно політизували.

В основу його дефініції кладуть різні диференційні ознаки, найчастіше це мова батьків та етнічна чи національна самоідентифікація (мова етносу чи етнографічної групи). Таке трактування рідної мови переважає як у доробках українських учених і громадських діячів початку 20 ст. — [К. Михальчука](#), І. Огієнка (див. [Іларіон](#)), [В. Сімовича](#), [А. Волошина](#), [М. Возняка](#), [М. Гладкого](#), [О. Курило](#), [О. Синявського](#), [С. Смеречинського](#), так і в працях дослідників 2-ї половини 20 — початку 21 ст. — [В. Русанівського](#), [С. Єрмоленко](#), [Л. Мацько](#), [М. Сюська](#), [Я. Радевича-Винницького](#), Н. Шумарової, [М. Степаненка](#), [Ф. Бацевича](#), [І. Фаріон](#), [О. Маленко](#), Н. Дзюбишиної-Мельник, О. Федик та ін. Витоки цих поглядів — в ідеях романтиків та представників німецької класичної філософії (Й.-Г. Гердер, Й.-Г. Фіхте, А. Шлейхер, В. фон Гумбольдт), що пізніше визначили суть концепції рідної мови у працях Г. Штейнтала, В. Вундта, К. Фослера, Е. Кассіра, О. Потєбні та ін. Постулат В. фон Гумбольдта про духовно-енергетичну сутність мови розвивав у 19 ст. О. Потєбня, який вважав, що мова — це головна ознака народу, але «те, що робить певний народ народом, полягає не в тому, щоб висловлюватися мовою, а в тому, як висловлюватися». Мова, за О. Потєбнею, впливає на формування народної свідомості та на хід думок окремої людини. Поняття «рідна мова» і «мова народу» в працях українського лінгвіста тотожні. Різносфокусоване бачення

проблеми співвідношення народу і його рідної мови спродукувало психолінгвістичний висновок вченого про роздвоєне світоспоглядання дітей-білінгвів. І. Франко у праці «Двоязичність і дволичність» підкреслював тісний зв'язок людської психіки з «органічними системами звуків» рідної мови. Вчений, який сам володів кількома мовами, акцентував емоційний компонент поняття «рідна мова», підкреслював, що якнайповніше виразити внутрішній стан людини, увесь спектр її переживань можна тільки рідною мовою. У 20 ст. думки В. фон Гумбольдта зумовили появу гіпотези лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Ворфа, суть якої полягає в тому, що: мова зумовлює спосіб мислення народу, який нею говорить; спосіб пізнання реального світу залежить від того, якою мовою мислять люди. Ці положення хоч і викликали дискусії, проте твердження про вплив мови на процеси пізнання і формування картини світу в сучасній науці стало аксіоматичним. Ідеї В. фон Гумбольдта надихнули Й.-Л. Вайсгербера на створення мовного закону людства, основу якого склало трактування рідної мови. На думку останнього, це та мова, за допомогою якої людина освоює світ і входить до певної мовної спільноти, а збереження і розвиток рідної мови — це головна умова збереження етносу.

В українській науці ключову роль рідної (народної) мови і в розвитку людини, і в процесах націотворення відзначали М. Костомаров, [М. Грушевський](#), К. Михальчук, [Г. Ващенко](#), І. Огієнко, М. Гладкий, О. Курило, О. Синявський, С. Смерчинський, *М. Сулима* та ін. Усвідомлення нерозривного зв'язку між мовою здобуття знань та існуванням окремого народу було поштовхом до боротьби за право навчатися рідною мовою. Ця боротьба на підросійській частині України загострилася в 2-й половині 19 ст. у зв'язку із скасуванням кріпацтва та необхідністю навчання широких народних мас. Відтак навчання рідною мовою зумовлювало потребу підручників і посібників нею, але насамперед потребу літературної мови на народнорозмовній основі, кодифікації, унормованого правопису та граматики, що наштовхувалося на ще складніші проблеми лінгвістичного та соціально-політичного плану. В умовах бездержавності українцям необхідно було відстояти окремішність української мови, довести широкому загалу спроможність української мови виконувати всі суспільно-культурні функції, утвердити статус [національної мови](#), сформуванню її престижу. Проте ці завдання не вичерпували мовну проблему, а виходили в площину таких світоглядних проблем, як рівень національної свідомості українців, роль мови в державотворчому процесі, мовна політика тощо. Напр., в Російській імперії під час перепису населення 1897 національну належність українців, як і представників інших національностей, визначали за рідною мовою.

Відстоювання прав української як рідної було одним із перших важливих кроків до національного самовизначення. Розуміння її як мови свого народу переважало в україністиці періоду СРСР. Проте ґрунтовні соціолінгвістичні та лінгвофілософські дослідження цієї проблеми тоді не проводили, адже вони могли б підірвати ідеологічні основи панівної на той час національної та мовної політики. У багатонаціональному й

полікультурному СРСР реалізація політики внутрішнього колоніалізму та формування «нової історичної спільноти — радянського народу» супроводилися репресивними заходами щодо національно свідомих громадян та етнічних меншин, стиранням полікультурності багатьох регіонів України, утвердженням російської не тільки як мови міжнаціонального спілкування, а й рідної для неросійських громадян. Цю тенденцію загалом відображають всесоюзні переписи, зокрема 1926, 1970, 1979 і 1989. З початком реформи освіти (1958), що запроваджувала вільний вибір мови навчання, та постанови пленуму ЦК КПУ «Завдання партійних організацій України щодо посилення масово-політичної роботи серед трудящих» від 22 травня 1959 в Україні почалося утвердження українсько-російської двомовності, яка в контексті «творення нової історичної спільноти» означала повний перехід суспільства на російську мову спілкування. За переписом 1989 в СРСР рідною або другою мовою, якою вільно володіють, назвали російську 81,4 % всього населення країни.

Єдність понять «мова» і «нація», що на українському ґрунті впливає насамперед із міркувань О. Потебні про мову як втілення національного духу, закріпилася в українській лінгвофілософії на тривалий період. Лаконічно й водночас вичерпно це розкрили В. Іванишин і Я. Радевич-Винницький у праці «Мова і нація». Ф. Бацевич у праці «Духовна синергетика рідної мови» доходить висновку, що найважливішими ознаками рідної мови є її духовна сутність і [синергетика](#). Актуальність та непересічне значення для людства поняття «рідна мова» засвідчує проголошення на 30-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Міжнародного дня рідної мови (International Mother Language Day), який щорічно відзначають 21 лютого, починаючи від 2000.

В умовах глобального інформаційного й економічного простору, соціальної відкритості та багаторазового зростання міграційних потоків, що супроводяться збільшенням кількості мультлінгвів, проблема рідної мови не втрачає своєї важливості. У сучасній науці поняття «рідна мова» (native language) здебільшого корелює з поняттями «перша мова» (first language, L1), «успадкована мова» (heritage language). Термін «успадкована мова» стосується мови, переважно вживаної в сім'ї, проте не тотожний терміну «перша мова», оскільки успадкована мова може мати обмежене функціонування (наприклад, спілкування лише з представниками старших поколінь) і бути другою мовою. Засвоєна в дитинстві мова може забуватися або зазнати істотної редукції під впливом іншої мови, що домінує в суспільстві. Отже, поняття «рідна мова» постає як мінливе явище, залежне від суб'єктивних й об'єктивних чинників, та водночас воно зберігає гостру актуальність в аспекті національного державотворення та ідентичності індивіда.

Рекомендована література

1. Потебня А. А. Полное собрание сочинений. Т. 1. О., 1922;

2. I. Dzyuba. Internationalism or Russification? London, 1968;
3. Шевельов Ю. Українська мова в себе вдома сьогодні й завтра // Сучасність. 1986. № 10;
4. Потебня А. А. Мысль и язык. К., 1993;
5. Радченко О. А. Лингвофилософский романтизм И.-Л. Вайсгербера // Вопросы языкознания. 1993. № 2;
6. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич, 1994;
7. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд. К., 2007;
8. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси. К., 2009;
9. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки // Огієнко І. Рідна мова. К., 2010;
10. Франко І. Я. Двоязичність і дволичність: [Характеристика москвофільства в Галичині та роля І. Наумовича] // Франко І. Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-ти т. Т. 54. К., 2010;
11. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К., 2010;
12. Єрмоленко С. Я. Парадигма української мови в науковому світогляді Михайла Грушевського // Українська мова. 2016. № 3.

Бібліографічний опис:

Рідна мова / Л. В. Кравець // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-885376>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).